

Łaszkiewicz, Antoni

"Jelgavas Pēterā Akadēmija", J. Stradins,
H. Strods, Rīga 1975 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/2, 523-526

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Centralnego Urzędu Geologii (lata 1952—1957), przede wszystkim zaś profesorem macierzystej uczelni w Krakowie.

Taki jest, w wielkim skrócie, zarys treści wspomnień profesora Bolewskiego. Są one wzbogacone w liczne przypisy, a także aneksy, z których większość poświęcona jest naukowemu uzasadnieniu konieczności oparcia granicy nowego państwa polskiego o linię Odry i Nysy Łużyckiej.

Recenzowana książka pt. *Z drogi do Poczdamu* jest interesującym i rzadko spotykanym połączeniem relacji osoby, ukrywającej swą działalność nawet przed najbliższymi, z rodzajem źródłowego studium historycznego. Autor ograniczył w poważnym stopniu informacje o tym, w jaki sposób inni (przede wszystkim S. Leszczycki, W. Goetel) w tym czasie, badali naukowo dane dotyczące bogactw obszarów wschodnich III Rzeszy. Nie wspomniał także o podobnych akcjach, które znalazły swój wyraz w tajnych wydawnictwach z okresu okupacji. Myślę przede wszystkim o warszawskim wydawnictwie Tajnych Wojskowych Zakładów Wydawniczych z lat 1942—1943 pt. *Ziemie powracające. Obraz geograficzno-gospodarczy*. W ramach tej publikacji Jan Dylík opracował Pomorze Wschodnie (w tym takie elementy jak budowa geologiczna, gleby i wody), Maria Czekańska — Pomorze Zachodnie i Przyodrze, a Antoni Wrzosek — Śląsk (w tym problemy górnictwa tego obszaru).

Nie wspomniano w książce również o innych formach samoobrony uczonych krakowskich, jak choćby akcji N (brał w niej udział m.in. K. Maślankiewicz). Rzecz zrozumiała, że autor mógł o tym nie wiedzieć podczas okupacji. Dlatego brak na ten temat jakichkolwiek wzmianek.

Nadanie wspomnieniom formy materiałowego opracowania historycznego ograniczy zapewne krąg czytelników. Wydaje się jednak, że była to konieczność, gdyż w miarę upływu czasu od wydarzeń okupacji oraz pierwszych miesięcy po zakończeniu II Wojny Światowej wszystkie wspomnienia poświęcone temu okresowi winny być konfrontowane z dokumentami i innymi materiałami obecnie dostępnymi dla autorów. Tak też uczynił Bolewski. W pewnym stopniu obniżyło to autentyczność przekazu. Z drugiej strony z faktu, iż autor nie opisał nawet właściwej rangi działalności konspiracyjnej Goetla podczas okupacji (mieszkał przez pewien czas u rektora Akademii Górniczej) wnosić można, że pamiętnik nie jest nadmiernie skąpony późniejszą refleksją historyczną.

Należałoby życzyć, by wspomnienia swe opublikowali także inni profesorowie uczelni krakowskich (myślę przede wszystkim o K. Maślankiewicz i A. Gawle) i warszawskich (myślę o A. Łaskiewicz). Ich wkład do walki uczonych polskich z okupantem (m.in. przez udział w tajnym nauczaniu oraz szkoleniu kadry naukowej) był w okresie wojny bardzo duży.

Zbigniew Wójcik
(Warszawa)

NOTATKI BIBLIOGRAFICZNE

J. Stradins, H. Strods: *Jelgavas Pētera Akadēmija*. Rīga 1975, 320 s.

Treścią recenzowanej pracy są dzieje pierwszej wyższej uczelni na terenie Łotwy. Z przytoczonej w książce statystyki wynika, że kształciło się tam wielu słuchaczy polskich, stąd uzasadnione zainteresowanie czytelnika polskiego wzmiankowaną uczelnią. Ponadto — formalnie rzecz biorąc — powstała ona na terenach będących niegdyś lennem Rzeczypospolitej.

Bođcem do przygotowania opracowania była dwóchsetna rocznica założenia uczelni. Przedstawiono dzieje jej powstania i rozwoju (rozd. I—IV) oraz działalność naukową profesorów i informację o najwybitniejszych wychowankach Akademii

Piotrowej oraz Akademickiego Gimnazjum Mitawskiego (rozdz. V—VII). Redaktorem całości dzieła jest J. Stradins — członek AN ŁotSRR, autor części II; H. Strods opracował część I.

Szeroko wykorzystano materiały archiwalne z Rygi, Moskwy, Leningradu, Dorpatu oraz wydawnictwa trudno dostępne, a także materiały fotograficzne ze zbiorów NRD itd. Większość przedstawionych w książce informacji jest nowością w historii nauki.

Przy omawianiu historii Akademii w literaturze podkreślony został związek dzieł uczelni z wydarzeniami polityczno-społecznymi w krajach nadbałtyckich, w Rosji i krajach sąsiednich. Zostały np. naświetlone związki ośrodka mitawskiego z Petersburską Akademią Nauk, gdyż w końcu XVIII i na początku XIX wieku związki te w istotny sposób decydowały o wpływach nauki rosyjskiej w krajach nadbałtyckich.

W XVIII w. dotarły do Kurlandii idee Oświecenia. Piotr Biron (1724—1800), ostatni książę Kurlandii¹ początkowo zamierzał utworzyć uniwersytet, jednak obawiał się, że papież nie udzieli zgody na utworzenie wydziału teologii ewangelickiej, (zgoda ta była konieczna ze względu na to, że księstwo było lennem katolickiej Rzeczypospolitej). Dlatego zdecydował się na utworzenie akademii (Academia Petrina, Akademickie Gimnazjum), co nastąpiło 29 VI 1775 r.

Budynek Akademii zaprojektował Duńczyk S. Ensen, uczeń B. Rastrellego. Akademia została też wyposażona w zasobną bibliotekę naukową (ok. 15 000 książek), zbiór przyrządów fizycznych i astronomicznych. W 1783 r. rozpoczęło działalność obserwatorium astronomiczne.

Przepisy dla Akademii oraz plany wykładów opracował uczony szwajcarski, członek berlińskiej Akademii Nauk — J. G. Sulzer (1720—1779), znany jako wybitny dydaktyk i autor prac z dziedziny estetyki. W projekcie Sulzera wiele miejsca poświęcono roli i nauczaniu nauk ścisłych i przyrodniczych.

Król Stanisław August nadał Akademii przywileje analogiczne do posiadanych przez uniwersytet krakowski i królewiecki. Językiem wykładowym był język niemiecki. Uczelnia miała dwie klasy, każda z dwuletnim kursem nauczania: klasę literatury i klasę nauk ścisłych. Akademia nie miała prawa przyznawania stopni naukowych. Wykształcenie lekarskie lub prawnicze należało uzupełnić na jednym z uniwersytetów zagranicznych. Liczba studentów Akademii Piotrowej wahała się w granicach 17—40 osób.

Po przyłączeniu księstwa kurlandzkiego do Rosji w 1795 r. Akademia Piotrowa została przemianowana na Akademię Mitawską. Czyniono nawet starania o dalszy rozwój uczelni i przekształcenie jej w uniwersytet. Car Paweł I 25 XII 1800 wydał nawet ukaz, wyznaczający Mitawę jako miejsce uniwersytetu dla krajów bałtyckich (datą uroczystego jego otwarcia miał być 29 VI 1801 r.). Jednak po zamordowaniu cara Pawła, jego następca Aleksander I zdecydował umieścić uniwersytet w Dorpacie (Ukaz z dnia 12 IV 1801 r.). Część profesorów i wychowanków przeniosła się z Mitawy do Dorpatu, większość jednak pozostała na miejscu i troszczyła się o rozwój Akademii. W roku 1806 Akademia została poddana dorpackiemu kuratorowi okręgu szkolnego i utraciła swe przywileje akademickie. Została zlikwidowana rada naukowa, a tylko część wykładowców zachowała tytuły profesorów. Akademia została przemianowana na Gymnasium Illustre i do 1837 r. zachowała pewne uprawnienia szczególne, a istniejące przy gimnazjum obserwatorium zachowało do 1867 r. prawo wydawania kalendarzy.

Akademia miała mieć dziewięciu profesorów. Na pierwszego profesora przyrodoznawstwa zaproszono — przyjmując propozycję Sulzera — szwedzkiego geologa

¹ Kurlandia, część dawnych Inflant po III rozbiórce stała się gubernią Cesarstwa Rosyjskiego.

i mineraloga Jana Jakuba Ferbera (1743—1790), ucznia Linneusza, Cronstedta i Walleriusza, a na pierwszego profesora matematyki — W. G. F. Beitlera (1745—1811). Ferber w latach swego pobytu w Mitawie opracował pierwszy opis fizjograficzny Kurlandii. Po pewnym czasie zrezygnował ze swego stanowiska, przyjmując oferowaną mu przez Katarzynę II katedrę mineralogii w Petersburgu.

Beitler zainaugurował prace obserwatorium astronomicznego Akademii pomiarem współrzędnych geograficznych, a następnie wydawaniem kalendarza miejscowego w językach niemieckim i łotewskim. Naukami przyrodniczymi zajmował się również w szerokim zakresie profesor nauk prawnych J. G. M. Beseke (1746—1802), który ogłosił kilka interesujących prac z zakresu chemii, biologii, historii nauki i filozofii. Jak wynika z zachowanej korespondencji królewieckiego filozofa Immanuela Kanta (1724—1804) z bratem J. H. Kantem (1753—1800) zamieszkałym w Kurlandii, dwukrotnie podejmowano próby pozyskania tego wybitnego filozofa jako wykładowcy w Piotrowej Akademii, lecz bezskutecznie, podobnie jak bezskuteczne okazały się usiłowania, by „zdobyć” dla Akademii J. C. Herdera (1744—1803), niemieckiego pisarza i filozofa.

Interesującą osobistością był mechanik Akademii — E. Bieneman (1753—1806), który wyposażył obserwatorium w przyrządy własnej konstrukcji, zmontował pierwsze w Mitawie piorunochrony, a wkrótce po próbach braci Montgolfier startował na balonach własnej konstrukcji.

Spśród wychowanków Akademii poważną rolę w historii medycyny nie tylko krajów bałtyckich, lecz i cesarstwa rosyjskiego w końcu XVIII i w początkach XIX wieku odegrali trzej lekarze: J. G. Groschke, K. Ch. Schiemann i O. Huhn.

Bardzo czynnym uczonym i organizatorem nauki był następca prof. Beitlera, profesor matematyki Mitawskiego Gimnazjum od 1813 r. — M. G. Paucker (1787—1855) — członek-korespondent petersburskiej Akademii Nauk. Paucker był wybitnym metrologiem, który zastosował jako jeden z pierwszych metodę najmniejszych kwadratów w opracowaniu wyników doświadczeń i pomiarów fizycznych (1819). Był też autorem sześciotomowej pracy o rosyjskich jednostkach miary i wagi, za którą w r. 1832 uzyskał od Akademii Petersburskiej wielką nagrodę Demidowa.

Przy czynnym współdziałaniu profesorów Mitawskiego Gimnazjum, zwłaszcza Pauckera, utworzono w r. 1815 Kurlandzkie Towarzystwo Literatury i Sztuki, które w początkach swego istnienia usiłowało pełnić funkcję regionalnej akademii nauk — próbując zjednoczyć w swych ramach organizacyjnych pracowników nauki trzech gubernii nadbałtyckich. Wśród aktywnych członków towarzystwa znalazł się między innymi wybitny chemik i fizyk Th. Grotthus (1785—1822), który w 1818 r. na posiedzeniu w Mitawie przedstawił doskonałą pracę o działaniu chemicznym elektryczności i światła, jak również młody zoolog, w przyszłości członek-korespondent Petersburskiej Akademii i profesor zoologii i anatomii porównawczej w Wilnie — K. E. Eichwald (1795—1876). Członkami honorowymi Kurlandzkiego Towarzystwa byli: matematyk K. Gauss (1777—1855), historyk N. Karamzin (1756—1826), anatom i zoolog J. F. Blumenbach (1752—1840).

Jednak zapał naukowy w Mitawie nie trwał długo. Nie mając poparcia większości członków, Paucker zrezygnował ze stanowiska sekretarza towarzystwa. Zginął tragicznie T. Grotthus. Jego zapis testamentarny na utrzymanie w Mitawie profesora fizyki doświadczalnej i chemii nie nabrał mocy urzędowej. Stopniowo ustalała praca naukowa w murach Gymnasium Illustre, które w 1837 roku stało się zwyczajnym gimnazjum gubernialnym. Rozdział IV recenzowanej książki poświęcony jest temu ostatniemu okresowi dziejów gimnazjum mitawskiego (do 1919 roku).

Poziom nauczania w mitawskim gimnazjum gubernialnym pozostawał wysoki jak dawniej. W różnych okresach gimnazjum wychowało tak wybitnych uczonych, jak członkowie Petersburskiej Akademii Nauk — fizyk A. Kupfer (1799—1865), zoolog K. E. Eichwald (1795—1876), fizjolog — G. F. Bidder (1810—1894), chemik K. Schmidt

(1822—1894), inż. G. Paucker (1822—1869), botanik — R. Trattvetter 1809—1889), entomolog — J. H. K. Kawall (1799—1881), lekarz i historyk medycyny — I. Brennsöhn (1854—1928), pierwszy członek honorowy AN ŁotSRR, astronom i metrolog F. Blūmbahs (1864—1949), członek AN ŁotSRR chemik — prof. G. Vanags (1891—1965), ekonomista i statystyk (1886—1952), fizykochemik uprawiający precyzyjny pomiar stałych sieciowych kryształów — M. Straumanis (1898—1973).

Z innych wybitnych wychowanków gimnazjum mitawskiego wymienieni są w pracy: zbieracz folkloru łotewskiego — K. Baron (1835—1923), poeta — J. Alunāns (1832—1864), aktor i reżyser — A. Alunāns (1848—1912), językoznawcy — G. Bārs (1808—1923) i K. Milēbahs (1853—1916); artysta — G. Eliass (1887—1975); założyciel KP Litwy — W. Kapsukas (1880—1935).

W gimnazjum w latach 1830—1837 nauczał przyszły członek petersburskiej AN, wybitny badacz języków ugrofińskich — P. Wiedemann (1805—1887).

W 1915 roku w czasie ofensywy niemieckiej gimnazjum mitawskie zostało ewakuowane w głąb Rosji do Taganrogu. Po Rewolucji Październikowej w 1919 roku zostało przekształcone na jednolitą szkołę ogólnokształcącą, kończąc na tym swą działalność.

Obchodząc uroczyste 200-lecie Akademii Piotrowej odsłonięto na fasadzie jej budynku tablice pamiątkowe (po łotewsku i po rosyjsku). Z okazji tej uroczystości odbyło się w Jelgavie² plenum X nadbałtyckiej konferencji historii nauki (23 IV 1975).

Recenzowana książka — której treść obszerniej przedstawiłem, z uwagi na trudności językowe w korzystaniu z oryginału — jest dobrze opracowana również pod względem edytorskim. Starannie podana została bibliografia, a skorowidz nazwisk obejmuje 492 nazwiska w kilku pisowniach. Dostrzegłem np. zaledwie cztery błędy literowe w pisowni polskiej (Hodźko, Hometowski, Poniatowski, Woiciechowski).

Antoni Łaszkiwicz
(Warszawa)

A. I. Aleksiejew: *Russkije geograficzeskije issledowania na Dalniem Wostokie i w Siewiernoj Amierikie (XIX — naczato XX w.)*. Moskwa 1976 Izdatielstwo „Nauka” 92 s. ilustr. bibliogr. w notkach.

Jednym z powodów, dla których zwróciłem uwagę na książkę Aleksandra Aleksiejewa, jest zamieszczona na s. 74 nieznaną zupełnie fotografia Karola Bohdanowicza, wykonana na przełomie XIX i XX w. Jest to — oczywiście — sprawa podrzędna. Ten szczegół zwraca jednak uwagę — może bardziej niż inne materiały — na warsztat badawczy autora.

Aleksiejew jest radzieckim historykiem geografii, który ma bardzo poważne osiągnięcia także w polskiej historiografii z zakresu nauki i techniki. W 1963 r. opublikował on w „Czasopiśmie Geograficznym” artykuł pt. *August Cywolka badacz Nowej Ziemi*. W 1976 r. ukazał się w „Studiach i Materiałach z Dziejów Nauki Polskiej” jego szkic pt. *Prace Karola Bohdanowicza na Dalekim Wschodzie*. Tym problemom poświęcił również Aleksiejew dwa referaty, które zostały zakwalifikowane na III Polsko-Radzieckie Sympozjum z zakresu historii geologii i geografii — planowane na rok 1978.

Wartość wspomnianego powyżej opracowania o Bohdanowiczu — opublikowanego w 1976 r. — polegała m.in. i na tym, że Aleksiejew odnalazł w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Moskwie nieznaną memoriał K. Bohdanowicza, rzucający wiele światła na badania tego geologa nad złożami złota na Dalekim Wschodzie. Wzmiankowane archiwalia nie były — rzecz zrozumiała — wyzyskane

² Obecna nazwa Mitawy.